

VROUWEN ZONDER MANNEN

De Iraans-Amerikaanse fotograaf en filmmaker Shirin Neshat won dit jaar met *Women Without Men* de Zilveren Leeuw voor beste regie op het Filmfestival van Venetië. Met haar werk geeft zij - met prachtige, poëtische beelden - commentaar op de positie van vrouwen in haar geboorteland Iran: 'Veel vrouwen houden vast aan hun uitzichtloze bestaan. Die van mij lopen weg.'

Nicole Ex beeld Shirin Neshat

Munis, de politiek activiste in *Women Without Men*

ESSENTIAL PRODUCTION GmbH 2009

S

hirin Neshat leeft in ballingschap. Sinds 1974 woont ze in New York, waar ze leeft tussen Iraniërs die net als zij van hun geboorteland zijn afgescheiden. Ze deelt met hen haar geld én een diep verlangen: vrijheid en democratie in Iran. Met haar kunst

reageert ze op het schokkende avondnieuws. Toen na 9/11 de nieuwsgierigheid en interesse in de islamitische cultuur toenam, werd Neshat een van de gezichtsbepalende en vooraanstaande Arabische kunstenaars. 'Voice of the Veil' werd ze in 2007 in *The New Yorker* genoemd; de stem van de gesluierde vrouwen in islamitische landen.

Vanuit Amerika volgt ze de politieke situatie in Iran op de voet. Ze zag hoe Bush zijn pijlen richtte op haar vaderland, als onderdeel van de 'as van het kwaad'. En hoe Obama het over een andere boeg gooit: 'We reiken onze hand uit naar elk land dat zijn vuist ontspant'. Obama's toon bleef zelfs mild toen er volgens waarnemers van de Verenigde Staten bij de verkiezingen in Iran op 12 juni van dit jaar fraude was gepleegd en de Groene Revolutie uitbrak. Een vreedzame opstand, die hardhandig werd neergeslagen.

Het was tegen die achtergrond, dat Neshat begin september haar debuutfilm presenteerde tijdens de filmfestivals van Venetië en Toronto. *Women Without Men* (2009), geïnspireerd op de novelle van de Iraanse schrijver Shahrnush Parsipur, is een film die speelt tegen de achtergrond van de Iraanse machtsomwenteling in 1953, toen Amerikaans/Britse troepen de democratisch gekozen president Mossadegh ten val brachten om de macht van de Sjah te herstellen. *Women Without Men* is een symbolische en allegorische vertelling over vier vrouwen die uit de ijzeren greep van de traditie breken en het lot in eigen hand nemen. Ze treffen elkaar in een magische tuin even buiten Teheran.

Er fluiten vogels, er hangen nevels tussen grillige bomen, we zien bloemen en woestijn. Maar hoe ruikt een Iraanse tuin? 'In de lente ruikt het er naar sinaasappelbloesem en in de

YOUSSEF NABIL / VOLKER DIEHL GALLERY BERLIN

Shirin Neshat (1957, Qazvin, Iran) woont vanaf haar 17e in de Verenigde Staten, waar ze in 1983 haar Master of Fine Arts haalt aan de Universiteit van Berkeley in Californië. Vanaf de jaren negentig begint ze met het maken van haar politiek geëngageerde fotografie en video's, nadat ze Iran in 1990 bezocht en diep geschokt was door de repressie van vrouwen. Haar wereldberoemde fotoserie *Women of Allah* (1993-1997) van gesluierde, gewapende vrouwen, waarvan ze de onbedekte huid beschreef met poëzie, stond model voor Ayaan Hirsi Ali's film *Submission*. Neshat's video *Turbulent* (1999) won de eerste prijs op de Biënnale van Venetië. Er volgde solotoonstellingen in onder andere The Serpentine Gallery in Londen, het Whitney Museum in New York, en in 2006 in het Stedelijk Museum in Amsterdam.

zomer naar fruitbomen. Wat ik me het best herinner is de zoete lucht van rozen. In *Women Without Men* zijn het dan ook rozenstruiken, die een van de vrouwen in haar tuin zet, als ze heeft besloten haar man te verlaten en een vervallen huis met verwaarloosde tuin te kopen. Ik heb die rozen voor op de set zelf gekocht: Marokkaanse rozen, Iraanse stijl, we filmde in Casablanca.'

De tuin heeft in Iran een symbolische betekenis? 'Iran is een droog en kaal land. Wie woestijn kent, hecht waarde aan oases. Binnen de Iraanse traditie staat de boomgaard voor een plek van transformatie. Dichters en mystici zien er een plek van vrijheid in, van spirituele transcendentie. Ook in onze politieke taal vind je het belang ervan terug: "Kom naar mijn

tuin" betekent: geloof in mijn ideologie en mijn visie op de wereld. In *Women Without Men* is de tuin een feministische Hof van Eden, een schuilplaats, waarin vier vrouwen hun leven opnieuw proberen vorm te geven.'

U zei eerder dat u u identificeert met de kwetsbaarheid van de hoofdpersonen. In de film wordt de »

Uit *Women without Men*

een gek en de ander pleegt zelfmoord. 'Ik identificeer me met de specifieke dilemma's van elk van de vier vrouwen. We hebben het script vaak herschreven, maar uiteindelijk vond ik dat de enige manier om een eerlijke film te maken, was om persoonlijk dicht bij de karakters te blijven. Fakhri is de narcistische vrouw van middelbare leeftijd die nog altijd bewonderd wil worden, die net als ik graag een pionier wil zijn. Munis is de politiek activiste in mij. Faehzeh staat voor het traditionele huwelijksleven. Ook ik kan verlangen naar *some normality* in mijn leven, maar hoewel ik een man en een kind heb, is een gevoel van veiligheid iets wat mij altijd heeft ontbroken. En dan is er nog Zarin, de hoer, die zichzelf afstraft door zich tot bloedens schoon te schrobben. Ik straf mezelf zo vaak. Ik leed aan anorexia en nog altijd ben ik geobsedeerd door dun zijn. De actrice die Zarin speelt, heeft zelf anorexia. Ze heeft de kracht gehad haar uitgehongerde lichaam met de wereld te delen.'

'Submission van Ayaan Hirsi Ali is een oneliner waaruit respectloosheid voor alle moslims spreekt'

Wat hebben de hoofdrolspelers gemeen? 'Moed. Zo veel vrouwen houden vast aan hun uitzichtloze bestaan. Die van mij lopen weg. Ik geloof niet in vrouwen als slachtoffers. Ik wil er niet aan. Faehzeh zegt aan het einde van de film: *All we wanted was to find a new form, a new way.* Bevrijding, daar gaat het om! Maar wat belangrijk voor me is, is dat wat deze vrouwen zoeken hetzelfde is als waar Iran als land naar zoekt.'

Kunnen ze in Iran *Women Without Men* zien? 'Vergis je niet. Het is soms onbegrijpelijk hoe snel ze in Iran aan materiaal komen. Zelfs Hollywood-films van een week oud zijn onder-

gronds in roulatie. Bij de Iraanse overheid ben ik door deze film nu helemaal in diskrediet geraakt. Ze beweren dat ik samenwerk met de CIA. Kun je je dat voorstellen? *Women Without Men* speelt zich af in de zomer van 1953, een rampzalig moment in de geschiedenis van Iran. In mijn film stel ik die Westerse coup aan de kaak en toch beweert Iran nu dat ik een Amerikaans spion ben.'

Het uitbrengen van *Women without Men* viel zo ongeveer samen met het uitbreken van de Groene Revolutie. 'Niemand kon dat voorstellen. Onze producer twijfelde er zelfs over of we de film op dit moment wel moesten uitbrengen. We zeiden: *You must be joking.* Dit is het enig juiste moment. We hebben zes jaar aan deze film gewerkt, vanaf 2003, toen we met het schrijven van het script begonnen. Het is een *rollercoaster* geweest. Een test in uithoudingsvermogen. Maar vanochtend werd ik

wakker en bedacht me hoe dankbaar ik ben dat daarboven een kracht is die de film deze perfecte timing heeft gegund. Zo kon hij een drager worden van een belangrijke boodschap aan Iran en het Westen. Weet je, als ik terugkijk, lijkt het alsof de beproeving die het maken van de film voor me was, een kopie is van de uitdaging waar de vrouwen in Iran voor staan.'

Alleen de vrouwen? 'Er is iets opmerkelijks aan de hand. Wat we deze zomer hebben gezien, is dat de vrouwen de stuwende kracht zijn achter deze revolutie. Prachtige vrouwen, mooi opgemaakt, maar met stenen in hun hand; confronterend, gewelddadig en agressief. Ze geloven niet langer dat je een man moet zijn om een stem te mogen hebben.'

Hoe reageren de mannen op de politieke ontwikkelingen? 'Ook de jonge mannen zijn sterk. Deze jongste generatie wil geen ideologische bewe-

ging ontketenen of de regering omverwerpen. Ze eisen dat hun stemmen eerlijk worden geteld, zeker, maar wat ze vooral willen is vrijheid. Punt! Intussen worden de mensenrechten op grote schaal geschonden. Er zijn de laatste maanden talloze doden gevallen. Veel jonge mensen zijn gevangen genomen en worden gemarteld en verkracht. Deze generatie heeft het slechter getroffen dan alle voorgaande generaties. In mijn tijd, in de jaren zestig, was het regime gematigder.'

U verliet Iran op uw zeventiende. 'Begin jaren zeventig was het in de betere milieus in de mode je kinderen te laten studeren in het buitenland. Mijn vader, een psychiater, die altijd al erg op het Westen was gericht, stuurde me in 1974 naar Berkeley in Californië. Toen in 1979 de Iraanse Revolutie uitbrak en Ayatollah Khomeini aan de macht kwam, raakte ik van mijn familie geïsoleerd. Het was gevaarlijk terug te keren, omdat mensen lukraak werden opgepakt, maar ook omdat Iran in de jaren tachtig verwickeld was in de oorlog met Irak. In 1990 besloot ik eindelijk te gaan. Ik zou jaarlijks terugkeren totdat ik in 1997 op het vliegveld werd aangehouden en ondervraagd. Dat is de laatste keer geweest. Over die ondervraging wil ik niets kwijt. Het gebeurt zo veel mensen in Iran elke dag.'

Het jaar 1990 was een turning-point in persoonlijk opzicht? 'Absoluut. Toen ik na dat eerste bezoek terug kwam in Amerika, verbrak ik mijn relatie en nam ontslag. Ik had al een paar jaar geen kunst meer gemaakt. Het was zowel een artistieke geboorte als een mentale omwenteling; na het weerzien met mijn familie werd het een obsessie voor me om die banden goed te houden. Kunst gaf me een middel om over de grenzen heen in dialoog met hen te blijven. In 1993 begon ik aan de fotoserie *Women of Allah*, waarin ik de handen en voeten van gesluierde vrouwen beschreef met Perzische kalligrafie.'

Uit de serie *Women of Allah*, 1996

Women of Allah zou Ayaan Hirsi Ali hebben geïnspireerd bij haar film *Submission* (2004)? 'Ik wil het er niet over hebben.'

Zoals *Women Without Men* samenvalt met de Groene Revolutie in Iran, zo is *Women of Allah* onbedoeld medeplichtig aan een politiek geladen gebeurtenis in Nederland. 'Kijk, ik woon in ballingschap, ik haat mijn regering en bekritiseer die. Maar ik weiger een simpele verklaring af te geven over het gedachtegoed van de islam of van de islamitische samenleving. Je kunt die gelaagde problematiek niet reduceren tot een eendimensionale voorstelling van zaken. Dat is mijn probleem met *Submission* en met wat Hirsi Ali deed, om over de dood van die arme man Theo van Gogh maar te zwijgen. *Submission* is een *oneliner* waaruit respectloosheid spreekt voor alle moslims. Ik ben zelf moslim. Ik veracht extremisten omdat ze hun politieke ideologie opdringen aan de islam. Ik meen dat Kerk en Staat gescheiden moeten blijven. Maar het lijkt erop dat Hirsi Ali de kerk wilde verbannen. Ik zou nooit teksten uit de Koran op een »

Faehzeh, de traditionele huisvrouw, in *Women without Men*

ESSENTIAL FILM PRODUCTION GMBH 2009

ESSENTIAL FILMPRODUCTION GMBH 2009

Fakhri, de narcistische vrouw in *Women without Men*

vrouwenlichaam schrijven. Ik ervaar dat als beledigend. Ze gebruikte mijn visuele taal op een ondermijnende manier. Ze probeerde controversieel te zijn.'

Is uw eigen *Women of Allah*-serie niet controversieel? 'Mijn foto's zijn van een andere orde. Mijn teksten zijn niet religieus. Het zijn dichtregels. Ik gebruikte die poëzie niet om kritiek te hebben, maar om vragen te stellen. Dat is het grote verschil. Ik ben er niet op uit om mensen aan te vallen. Ik zou niet weten waar ik dat recht vandaan zou moeten halen. Mijn ideaal is dat ik vragen opwerp.'

U koos voor de gedichten van Forough Farrokhzad. 'Ja, omdat haar poëzie te maken heeft met het lichaam. De Iraanse Farrokhzad was een opmerkelijke maar complexe vrouw. Ze stierf in de jaren zestig en hoort dus eigenlijk bij een ander generatie. Ze was een feministe avant la lettre, maar steeg boven het gedachtegoed van het feminisme uit. Zoals zij woorden vond voor haar persoonlijke en sociale onrust en de prachtige manier waarop ze zich tot God richt als ze zich afvraagt waarom ze schaamte voelt als ze wordt verleid door de andere sekse: "Ben je niet mijn schepper? Ben ik niet de belichaming van je goddelijke kracht? Waarom geef je me zulke emoties als ik er schaamte en berouw voor moet voelen?"

'Vrouwen hebben hun beperking de maat genomen en er moed uit geput'

Deze vragen leken me heel erg krachtig op de onbedekte delen van de vrouwenhuid.'

Is die schaamte universeel of vooral voorbehouden aan islamitische vrouwen? Ons lichaam zorgt altijd voor moeilijkheden. Seksualiteit is een zeer complex onderwerp. In onze cultuur is het vrouwenlichaam bovendien uitdrukking van de controle van mannen in ideologisch opzicht. *Through the study of the woman we can read the man's mind* – het vrouwenlichaam is het raamwerk waarop mannen hun ideologie uitleven. We zijn het onderwerp van hun regels. Via ons lichaam worden politieke strategieën uitgewerkt; wisselt de regering, dan veranderen de voorschriften voor de vrouwen mee – eerst dwingen ze je tot het dragen van een hoofddoek, dan móet je hoofddoek verplicht weer af. We zijn niet vrij om alleen over straat te lopen en als per ongeluk een lok onder je doek vandaan komt, lopen we de kans te worden gearresteerd. Ik bedoel, ik praat over hun situatie nu, niet over de mijne. Maar begrijp je, repressie is het wezenlijke probleem: het totaal afwezig zijn van elke vorm van eigen keuze.'

Ook nog na deze zomer? 'Ik denk niet dat deze vrouwen zich nog langer slachtoffer voelen. Ze hebben de afgelopen maanden de code doorbroken, want op een bepaalde manier hebben ze hun beperking de maat genomen, er moed uit geput, en voor een omwenteling gezorgd – hun kracht is indrukwekkend en heroïsch. Wat de regering niet beseft, is dat juist haar hypocrisie en het geweld waarmee ze de opstand heeft neergeslagen, ervoor gezorgd heeft dat Iraniërs zich wereldwijd hebben gemobiliseerd. En dat is het beste wat ons ooit is overkomen. Heb je op YouTube dat filmpje gezien van de première van *Women Without Men* in Venetië? Uit solidariteit droeg de hele crew een groene jurk óf een groene sjaal – we hebben de rode loper van kleur laten verschieten.' <

***Women Without Men* is te zien op het Filmfestival van Rotterdam in januari 2010 en draait vanaf april 2010 in de Nederlandse bioscoop.**

De Parijse fotobeurs *Paris Photo* heeft dit jaar als thema: Arabische en Iraanse fotografie. 19 t/m 22 november, Carrousel du Louvre. www.parisphoto.fr

***Games of Desire*, een korte documentaire over een boerengemeenschap in Laos, t/m 21 november in Galerie Jérôme de Noirmont, 36-38 Avenue Matignon, Parijs. www.denoirmont.com**